

§ 24. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В УМОВАХ РАДЯНСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

57

Видозва до усіх селян харківщини.

Товариши селяне! Знову Радянська Україна переживає важкий мент. Польські пани, вкупі, з буржуазією Антанти мають на думці придушити Радянську Україну, запрягти у ярмо, як колись мільйони Українських селян та робітників. Польська шляхта хоче яким бы то не було шляхом вернути землю панам, хоче, щоб селяне знову гнули спину перед куркулями-дукачами, глитаями, гетьманськими властниками.

По Українській землі плететься кров селян та робітників; скрізь чути стогін працюючих; скрізь видно полумя пожеж; скрізь руїна і пустеля: то йде польський пан, який бажає вернути свої старі привилеї. Але цьому не бути! Робітниче-Селянська Росія знищила більш міцних та зухвалих ворогів,—Колчака, Юденіча, Деникіна: знищила внутрішню контр-революційну буржуазію. Вона переможе! нахабну пансько-буржуазну Польщу. Але, щоб швидче закінчити цю війну та вернутись до мирної праці, необхідно, щоби червона армія, ці непохитні і чесні сини селян та робітників, були не голодні, щоби вони мали змогу спокійно виконувати свій обов'язок і не почували недостачи у хлібові. А для цього усі лишки того хліба, який у Вас мається Ви повинні здати своїй робітниче-селянській владі, це б то Губерніяльним та повітовим продовольчим установам.

Згідно закону про хлібну розкладку від 27 лютого цього року розкладка мусить бути виконана на 1-ше липня цього 1920 року. Зостався лише один місяць. Усякий чесний працівник селянин повинен виконати свій об'язок; довг, ни пізнійше 1-го липня здати усі, які з нього причитаються лишки хліба, фуражу, худоби і інших продуктів.

Громадяне, які володіють землею до 3-х десятин, звільняються від розкладки. 25% хліба лишається на ссипних пунктах для біднішого населення.

Волости, які виконують розкладку цілком одержать усі необхідні товари, як сіль, мануфактуру і т. д. Тим же волостям, які не виконують розкладку сором і ганьба і сами вони будуть записані на чорну дошку, як вороги Радянської Влади і трудового селянства.

Товариші селяне! везить же хліб на ссипні пункти. На вас звернені погляди славетних наших вояків червоної армії; на вас дивляться змучені голодом діти мійських робітників. Ваші діти, онуки будуть з подяксю вас згадувати; усіх же куркулів, мародорів і спекулянтів, які в тяжкій мент для Радянської Влади одмовляться нагодувати голодних своїх братів і будуть на боці ворогів робітників і селян, вони будуть проклинати.

Робітниче-Селянська Влада не щадить своїх ворогів; куркуль і спекулянт, які хватають хліб будуть суворо покарані.

Товариші, приступайте не одкладуючи і негайно до організації комітетів незможних селян для того, абы організованим шляхом боротися з куркулями і глитаями на селі. Ці комітети повинні бути органом допомагаючим Радянській Владі в виконанні хлібної розкладки!

**Геть куркуля та спекулянта!
Хай живе чесний працівник!
Хай живе робітниче-селянська Україна!
Хай живе червона армія!
Хай живе диктатура пролетаріату та біднішого селянства.**

Харківська, Окремен Губерніяльна Продовольча Комісія по постачанню Червоної Армії Південно-Західного фронту.

1. Спробуйте визначити жанр цього документа. До кого він був звернений?
2. З тексту документа визначіть, що являла собою продрозкладка, як вона збиралась, кому надавались пільги при її збиранні і чому. Які міри заохочення і покарання передбачались?
3. Чим мотивується необхідність продрозкладки? Наскільки ця мотивація могла бути значимою для селян?
4. Визначіть відношення українського селянства до продрозкладки з тексту документа.

58a

Радянський плакат. 1920 р.

586

Радянський плакат. 1921 р.

5. Роздивіться уважно плакати 58a–586. Зверніть увагу на дати їх створення. Перечитайте текст. Знайдіть спільне і відмінне. Спробуйте визначити різницю між продрозкладкою і продподатком (можливо вам допоможе текст першого плаката).

59

Рекламне оголошення

**ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ТРЕСТ
ЮЖНОЙ ХИМИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
„ХИМУГОЛЬ“**

Об'єднання хімічних, красочних, стекольних заводів і угільних рудників Донецького Басейна.

ГЛАВНЕЙШИЕ ПРЕДПРИЯТИЯ КОМБИНАТА:
Донецкий Содовый Завод, бывш. „Любимов-Сольве и Ко“, Несветичевский Стекольный Завод, б. Ливенгофского О-ва, Рубежанский Химический Завод, бывш. „Русско-Краска“, Церезиновый Завод „Люборад“, Константиновский Стекольный, Зеркальный и Химический Заводы, Славянская Карандашная фабрика, бывш. Маевского, Меловые карьеры и друг.

РУДНИКИ: Донецко-Рубежанский, Владимиро-Константиновский, Александро-Дмитриевский, Скальковский, Анненский и другие.

Всего в комбинат входит до 15 заводов и свыше 70 угольных рудников.

ПРАВЛЕНИЕ ТРЕСТА: Харьков, Рымарская ул., д. № 22. **ТЕЛЕГРАФНЫЙ АДРЕС:** Харьков—„ХИМУГОЛЬ“.

Председатель Правления *М. Л. Рухимович.*
Зампредправления и Директор-распорядитель *И. Ф. Соловьев.*
Члены Правления: *И. Г. Коварнин.*
К. Ф. Курчеников.

Коммерческий Директор *И. И. Лейтис.*

ТОРГОВЫЕ ОТДЕЛЕНИЯ ПРАВЛЕНИЯ:
Москва, Б. Златоустинский пер., № 6. Телефоны: 1-07-15 и 62-20. Харьков, площ. Р. Люксембург, гост. „Спартак“. Киев, Лютеранская, 2 (уг. Крещатика). Ростов н/Д., Малая Садовая, 17.

ТОРГОВЫЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА: в Баку, Севастополе, Екатеринославе.

ТРЕСТ ПРОИЗВОДИТ:
Соду кальцинированную, каустическую и двууглекислую (бикарбонат), нашатырный спирт, хлорную известь, хлор жидкий, нашатырь, серную и азотную кислоты, бета-нафтаол, фенол синтетич., медный и железный купорос, английскую соль, краски железные, кварцы аммиачные, сернистую краску, химич. чистые серную и соляную кислоты, стекло оконное, полубелое, стекло сортовое и техническое, посуду аптекарскую, церезин и каменный уголь.

ТРЕСТ ПОКУПАЕТ:

Аммиачную воду,	Колечдан серный,	Клепку осиновою.
Окись железа,	Песок кварцевый,	Обручи ореховые,
Серу комовую,	Мел молотый,	Лесные материалы.
Пикринов. кислоту,	Липу в бревнах,	Мешки джутовые,
Бензол,	Кедр в бревнах,	Корзины лозовые.
Селитру чилийск.,	Железо кровельн.,	

Державний трест південної хімічної промисловості «Хімвугілля»

60а

Внутрішній вигляд магазину в Києві у 1924 р.

60б

Внутрішній вигляд магазину в Києві у 1926–1927 рр.

6. Розгляньте рекламне оголошення (джерело 59). Підготуйте характеристику державного тресту «Хімвугілля» за такими показниками: а) основні реквізити тресту (адреса, інформація про керівництво); б) підприємства та організації, що входять до тресту; в) виробнича діяльність тресту; г) потреби тресту.

7. Порівняйте з рекламою початку століття Катеринославського відділення Центрального Електричного товариства з I розділу § 6. Чим відрізняються ці два підприємства? Про що це свідчить? Яке з них може збанкрутувати, а яке – ні? Чому?

8. Порівняйте два магазини (джерела 60а–60б). Які зміни ви бачите? Про що це свідчить?

9. Наступні джерела подані без будь-якої послідовності.

Згрупуйте їх за таким планом:

- а) причини запровадження непу;
- б) основні риси (складові частини), суть непу;
- в) труднощі і протиріччя непу;
- г) результати непу.

10. Складіть порівняльну таблицю за наведеними критеріями:

«Неп і «воєнний комунізм».

11. Визначіть, що спільного в економічних процесах, які відбувалися протягом 1920-х рр. у світі та в Радянській Україні? Яке одне слово можна використати?

61 Погляд очевидця

З вражень кореспондента американської газети в СРСР (1925 р.)

...На початку своєї вулиці я побачив людину, яка продавала з маленького столика борошно, цукор та рис... Наприкінці тижня він торгував свіжими яйцями й овочами... До середини листопада в нього було вже чотири продавці у великому магазині, куди селяни щоранку привозили свіжий товар. За рік торгівлі... його чистий прибуток становив 20–30 тис. доларів. Річ у тім, що його підприємство стимулювало селян відгодовувати курчат, поросят та вирощувати овочі. Те саме відбувалося по всій Росії, і результати були вражаючими. Лише за один рік постачання продуктами харчування і товарами підскочило з голодного рівня до рівня, який майже задовольняв потреби, а ціни відповідно впали.

Опис Уолтера Дюранти, 1925 р. Цит. за: На пути к пониманию прошлого. – С. 48.

62 Погляд очевидця

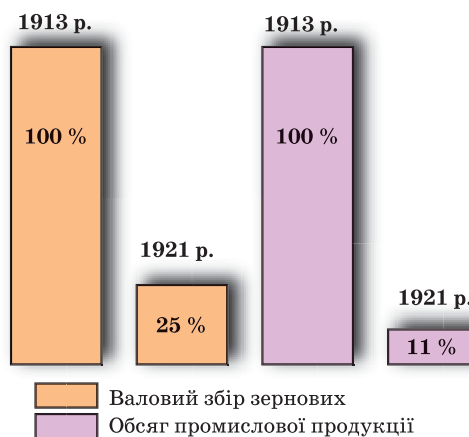
Зі спогадів С. Єфремова

2 квітня 1926 р. Торгують тепер усі – і через те просто лихо, коли треба щось купити. Ніяк не можу, напр[иклад], купити собі калаш: цілу зиму, коли не зайду до того «Резинтресту» – все читаєш, що або калаш нема, або в магазині «учёт» і т. п. І сьогодні теж пішов не здобихом. Так само не можна дістати денатурату, щоб банки поставити. Питаю в Укрспирттресті: «Де можна дістати?» Кажуть: «Ніде не дістанете». Мабуть, це тому, що всі торгують. Тільки час збавиш та нерви собі зопсуєш, коли треба щось купити.

Єфремов С. Щоденники. 1923–1929. – С. 359–376.

63 Мовою цифр

Дані про падіння збору зернових та виробництва промислової продукції

Укладено за: Історія України / Відп. ред. Ю. Сливка.

64 Мовою цифр

На початок 1921 р. в Україні та Криму діяло 464 повстанських загони чисельністю від 20 до 500 бійців.

Армія Н. Махна на кінець 1920 р. нараховувала до 15 тис. чоловік. На боротьбу з «маховщиною» було кинуте регулярні частини Червоної армії загальною чисельністю до 60 тис. чоловік.

За офіційними даними в повстанських формуваннях на території України перебувало до 100 тис. чоловік.

Подано за: Архієрейський Д., Ченцов В. Влада і селянство в Україні у 20-ті рр. / З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – №1/2. – 1999. – С. 96–97.

65

Погляд дослідника

Приватне господарювання допускалося головним чином на дрібних заводах і фабриках. Дрібна промисловість передавалась в оренду... За порівняно короткий час було зда-но в оренду 5200 підприємств, тобто половину наявного фонду...

Прагнучи оживити підприємства, більшовики винайшли власний метод господарюван-ня, який назвали спочатку комерційним роз-рахунком. Оскільки слово «комерція» різало вуха новим власникам, поступово перейшли до іншої назви – господарський розрахунок.

На госпрозрахунок переводилися не окремі фабрики і заводи, а їх певна сукупність, утво-

рена за галузевою, територіальною або галузе-во-територіальною ознаками. Ця сукупність була названа трестом...

Перші трести з'явилися восени 1921 р. Де-які з них були надзвичайно великими під-приємствами. Зокрема, у тресті «Донвугілля» було об'єднано переважну більшість великих шахт Донбасу. На початку 1923 р. в ньому працювало 94 тис. робітників.

У 1925–1926 р. довоєнний рівень промис-лового виробництва вперше було перевищено, а в структурі капіталовкладень з'явилася нова складова: витрати на новобудови.

Історія України / За ред. В. А. Смолія. – К., 1997. – С. 271–272.

66

Мовою цифр

Основні показники народного господарства УСРР (до 1913 р. в %)

Роки	Вся продукція народного господарства	Сільське господарство	Промисловість
1923/24	60	81	38
1924/25	67	81	51
1925/26	91	99	82
1926/27	99,5	100,5	98

Подано за:
Чубар В. Я. Вибрані статті і промови. – К., 1972. – С. 327.

67

Погляд дослідника

В період непу торгівля набирає трьох форм: державної, кооперативної і приватної, причо-му на частку останньої припадало 75 % усього роздрібного обороту: населення, у зв'язку з відновленням народного господарства, через торговельну мережу могло дістати все йому потрібне.

Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – Т. 3. – К., 1995. – С. 1103.

68

Погляд дослідника

Найвищі норми землекористування на двір – від 15 га на Правобережжі, до 48 га в Степу. В ме-жах цих норм селянам надавалося право оренди земель, терміном не довше 3 років. Форми зем-лекористування зберігалися вільні з обмеженим правом земельної громади порушувати їх.

Енциклопедія українознавства. – Т. 3. – С. 1043.

69

Погляд дослідника

У 1923 р., коли основні роботи по перероз-поділу земельних ресурсів завершилися, ос-новною фігурою на селі утвердився селянин-власник...

У травні 1923 р. всі податки з селянського двору були зведені до єдиного сільськогоспо-дарського податку в грошовій формі.

Історія України / За ред. В.А. Смолія. – С. 273.

70

Мовою цифр

Урожайність зернових культур на Україні одна з найнижчих в Європі... 1924–1928 рр. – 8,1 центнерів з гектара... В той же час збір пшениці з одного гектара доходив у країнах з найвищою хліборобською культурою: Данії, Голландії і Бельгії – до 30 центнерів з гектара, в Англії і Німеччині – 22, у Франції – 15, Італії – 14, Польщі – 12...

Енциклопедія українознавства. – Т. 3. – С. 1058–1059.

71

Погляд очевидця Зі спогадів С. Єфремова

17 квітня 1926 р. З приводу теперішнього стану сила оповіданнів ходить поміж публікою. Говорять, що закривається сила фабрик, бо нема ні сировини, ні збуту, ні коштів на виробництво... чув я в Харкові од інж[енера] Павленка, що завідує шахтами на Донині. Шахти, сказав він, майже не працюють, бо устаткування цілком до руйнації дійшло. Щоденні катастрофи: там обвалиться й засипле робітників, там залле шахту водою, там вибухнуть гази... Недавно довелось мені говорити з одним відомим фінансистом: «Пливем по морю тьми, – мовив він, – і ніякісінької надії, що кудись прибер'ємось». Настрій в усякім разі надзвичайно характерний, – він показує, що держава вступила в смугу гострого кризису, мабуть, далеко не безпечнішого, ніж горожанська війна, інтервенції, повстання. І справді нема надії на добрий вихід, бо влада теперішня, як і колись царська, не може робити уступок, не зрікшись самої себе.

20 травня 1926 р. По місту знов маніфестації безробітних. Ходять з прапорами, вимагають роботи. Звичайна кожного літа картина в нашій благословенній «робітничо-селянській» державі. І, як звичайно, міліція попросту розгонить цих «хазяїнів» держави, як їх звать, уви! в самих деклараціях.

Єфремов С. Щоденники.
1923–1929. – С. 376.

72

Офіційний документ Постанова РНК (1 лютого 1921 р.)

Бандитизм, будучи військовою підпорою куркульства і контрреволюції, становить найбільшу перешкоду будівництву Радянської влади на Україні. Бандитизм заважає сільській бідноті взяти владу у свої руки, заважає продовольчим заготівлям, зриває правильний залізничний і телеграфний зв'язок, робить неможливим відновлення правильного функціонування радянських органів.

Враховуючи небезпеку, яку становить для робітничо-селянської влади України, бандитизм, що продовжує руйнування змученою ба-

гаторічною війною, обібраної світовими хижаками злиденної країни, Рада Народних Комісарів УСРР постановляє: фронт війни з бандитизмом оголосити фронтом такої ж державної важливості, яким був фронт боротьби (з) білогвардійськими генералами і яким є фронт боротьби (з) господарською розрухою, закликавши трудящі маси України до нещадної боротьби з куркульсько-поміщицькими бандами...

Цит. за: Архієрейський Д., Ченцов В.
Влада і селянство в Україні у 20-ті рр. –
С. 96–97.

73

Погляд дослідника

Більшовики могли утримуватися при владі, надалі застосовуючи терор проти місцевого населення. І дійсно, з першого року існування радянської влади репресії не припинялися. Вони мали цілеспрямований характер, вели до ліквідації будь-яких виявів інакомислення і до насадження монопольної влади партії над суспільством....

Список потенційних жертв терору був надзвичайно великим: у секретному циркулярі Державного політичного управління до переліку ворожих груп і організацій увійшло близько 20 категорій населення – націоналісти всіх мастей і відтінків, колишні білогвардійці, заможні селяни, торговці, священнослужителі, науковці та інші, одним словом, усі, хто піднімався вище пролетарського рівня.

Але репресії мали свої межі. Можна було ліквідувати нечисленні партії і залякати інтелігенцію. Однак що робити з багатомільйонним з глибоко вкоріненим приватновласницьким почуттям селянством, політично неблагонадійним робітництвом, – одним словом, з дрібнобуржуазною стихією, якій більшовики не довіряли, боялися і яку вважали своїм головним ворогом? У 1920-х роках тоталітарна система була далека від завершення, її потужностей явно не вистачало, щоб перепустити цю стихію крізь жорна революційного терору.

Грицак Я. Нарис історії України... –
С. 166–167.